

Běťáková, M. E. & Blažek, V. (2012). *Encyklopedie baltské mytologie.*

Praha: Libri, 287 s.

ISBN: 978-80-7277-505-7

Jan Reichstätter, FF MU, Ústav religionistiky

Encyklopedické dílo Václava Blažka a Marty E. Běťákové je zatím poslední publikací vydavatelství Libri z žánrové řady věnované převážně starověkým mytologiím a teologiím. Zaměření díla na tradice Baltů velmi příhodně doplňuje předchozí encyklopedie o předkřesťanských tradicích těch indoevropských národů, které zasáhly do kulturního vývoje střední Evropy, a máme o nich alespoň nějaké komplexnější informace. Nutno podotknout hned na úvod, že z publikací věnovaných tradicím tohoto geografického prostoru jde obsahově patrně o nejexaktnější a nejpreciznější počín.

Zatímco autory předchozích titulů, věnovaných Slovanům¹, Keltům² a Germánům³, jsou archeologové, Blažek s Běťákovou jsou pro změnu lingvisty (oba navíc dlouhodobě spjati s brněnským Ústavem jazykovědy a baltistiky). Starší z dvojice, Václav Blažek, je postavou s mezinárodním renomé, jemuž v posledních letech vyšly monografie věnované morfologii starogermánských jazyků⁴ a etnografii starověké Itálie⁵ (spolu s Danielou Urbanovou). Jeho o generaci mladší kolegyně, Marta E. Běťáková, završila letos (2014) na FF MU magisterské studium s mimořádně pozitivně hodnocenou diplomovou prací, zaměřenou na heuristiku pramenů k předkřesťanskému kultu a mytologii obyvatel Lotyšska se zvláštním zřetelem na problematiku ženských duchů (bohyní), zvaných „matky“⁶.

Lingvistická orientace autorů je na výsledku pochopitelně znát. Jednotlivá hesla vycházejí z rozsáhlé práce s primárními texty, tedy etnografickými zprávami různé povahy, pocházejícími většinou z 13.–17. století (a až na výjimky od ne-baltských autorů), a folkloristickými záznamy, většinou z 19.–20. století. Při studiu religiozity pozdě christianizovaných Baltů je tato orientace rozhodně výhodou. Literární zdroje o starých baltských kultech a mytologiích sice zpravidla nejsou příliš obsažné, a občas také vyvstávají problémy s jejich důvěryhodností, zato jsou ale relativně četné, neboť „pohanské“ východní Pobaltí dráždilo v posledních staletích středověku literárně činné misionáře ze všech světových směrů. Kromě toho poskytují písemné texty ve srovnání s archeologickými prameny podstatně

¹ Profantová, N. & Profant, M. (2000). *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. Praha: Libri.

² Vlčeková, J. (2002). *Encyklopedie keltské mytologie*. Praha: Libri.

³ Vlčeková, J. (1999). *Encyklopedie mytologie germánských a severských národů*. Praha: Libri.

⁴ Blažek, V. (2011). *Staré germánské jazyky: historický a gramatický přehled*. Brno: Masarykova univerzita.

⁵ Urbanová, D. & Blažek, V. (2008). *Národy starověké Itálie, jejich jazyky a písmo*. Brno: Host.

⁶ Běťáková, M. (2014). *Baltská mytologie v historiografických a folkloristických zdrojích s přihlédnutím k lotyšským „matkám“*. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Brno.

detailnější a konkrétnější informace, na jejichž základě lze rekonstruovat zaniklý komplex duchovních představ jednoznačně uspokojivěji.

Význam nové encyklopedie spočívá hlavně ve skutečnosti, že jde vůbec o první česky vydanou monografii k tématu baltské religiozity, dosud řešenému v českojazyčných publikacích pouze okrajově a spíše vágně. Dlouhodobá konzervativnost baltského kulturního prostoru i relativní dostatek zpráv z období, kdy zde byly polyteistické kultury dosud živé, jsou přitom pro výzkum předkřesťanských indoevropských náboženství obecně velmi významné. Zajímavé paralely lze nalézt nejen s geneticky blízkými tradicemi Slovanů (o nichž jsme podstatně méně informováni), ale také s tradicemi indoiránskými, což dobře dokládá archaické rysy baltské mytologie a kultů.

Nejvýraznějším pozitivem encyklopedie je již zmíněná práce autorů s primárními texty. U jednotlivých obsahových hesel najdeme četné odkazy na prameny, případně i jejich obsahové ukázky – někdy i poměrně rozsáhlé, což je na encyklopedii tohoto typu poněkud neobvyklé, v každém případě však užitečné, neboť sebelepší interpretace primárního pramene nemůže nahradit jeho přímou reprodukci. V tomto ohledu je nutno dodat, že většina těchto ukázek byla do češtiny přeložena z různých jazyků (latina, němčina, staroruština, staroangličtina, polština, litevština, lotyština) vůbec poprvé, a to zejména díky jazykově široce „vybavenému“ Václavu Blažkovi. Závěrečné seznamy pak obsahují kompletní výčet primárních pramenů i sekundární literatury, a to české i cizojazyčné (s významnou dominancí litevské a lotyšské produkce). Závěrečné přílohy obsahují jednak několik verzí seznamů pruských bohů, vytvořených kněžími a kronikáři během 15.–17. století, a také kompletně přeloženou *Legendu o založení Vilniusu*, zaznamenanou koncem 16. století polským kronikářem Matějem Strykowskiým. Všechny tyto atributy publikace dokládají příkladnou houževnatost a píli autorů.

Z pozic současné religionistiky je třeba vznést jistou výhradu k metodologické návaznosti na fenomenologii a kreativní hermeneutiku 20. století. Tato skutečnost se projevuje zejména ve výběru „sekundární“ literatury, reprodukováne v rámci jednotlivých obsahových hesel. Václav Blažek zmiňuje v úvodním proslovu (s. 7) jako své inspirační zdroje díla Jaana Puhvela, Vladimira Toporova a Vjačeslava Ivanova – tedy lingvistů, specializujících se na indoevropskou komparatistiku, včetně hypotetických rekonstrukcí starých mýtů a panteonů. V samotné encyklopedii jsou pak hojně reprodukovány také názory Marije Gimbutasové, Norbertase Véliuse, Gintarase Beresnevičiuse či Janiny Kursite – akademiků litevského či lotyšského původu, vesměs spojených s metodologicky značně rozvolněnou epochou 2. poloviny 20. století. Jakkoli zřejmě nelze ignorovat přínos všech těchto (dnes již víceméně) „klasiků“, bude zároveň nutné připojit, že minimálně v posledních dvou dekádách vládne vůči jejich „rekonstrukcím“ a „kreativním“ analýzám, budovaným na bázi útržkovitých mýtů a informací o panteonech, značná skepse. Předmětem kritiky bývá zpravidla jednak skutečnost, že induktivně-deduktivní metoda (přejatá z genealogického studia jazyků) je při rekonstrukcích zaniklých náboženských tradic vždy nějakým způsobem prostoupena „fenomenologickou“ intuící (či imaginací) badatele, navíc nutně determinovanou jeho kulturním „časoprostorem“. Dalším problémem je obvykle jaksi implicitně udržovaný předpoklad, že náboženské kultury jednotlivých indoevropských skupin, obývajících rozlehlá území, byly prostorově relativně homogenní. I když přijmeme

(v současnosti spíše odmítanou) existenci centralizované kněžské instituce napříč baltskými kmeny, jak ji popisují Peter von Dusburg (14. století) a Simon Grunau (16. století), vzájemné odlišnosti lokálních panteonů byly ve skutečnosti nejspíš podobně veliké, jako tomu bylo například v kulturně srovnatelné Galii doby železné a římské, kde se v tomto ohledu setkáváme s výrazně nízkou mírou uniformity. Úměrně tomu se pak mohly regionálně lišit i baltské mytologické tradice – již vezmeme-li v potaz značné oblastní rozdíly v jazycích a materiálních kulturách (především mezi západními a východními Balty, ale také mezi dílčími politickými teritorii, které v tomto prostoru vykrytalizovaly během prvního tisíciletí našeho letopočtu). Současné religionistické studium archaických kultur se raději přidržuje intenzivního zkoumání „primárních“ pramenů (archeologických, literárních i folkloristických) a okolnosti jejich vzniku, přičemž metodologická perspektiva vychází buď z „kritické“ hermeneutiky, anebo z podstatně hlubšího (leč na výsledky zatím poměrně chudého) prizmatu kognitivních věd.

Pro objektivitu metodologických výhrad vůči autorům encyklopedie je ovšem třeba uvést, že reprodukce názorů výše zmíněných osobností jsou vybírány uvážlivě a jejich občasná nesouhlasnost v případě dílčích problémů velmi vhodně dokumentuje nejednoznačnost a neúplnost obrazu baltské religiozity, který jsme schopni na bázi dochované faktografie rekonstruovat. V některých případech přicházejí s kritikou dosavadních názorů sami autoři a přidávají vlastní řešení problému (zpravidla jde o etymologický výklad nějakého teonyma, které je obvykle zajímavé a badatelsky hodnotné. Nutno také doplnit, že na kritickou monografii, která by revidovala dosavadní studium baltské religiozity, se dosud čeká, a autoři tak u jednotlivých hesel vlastně představují interpretace z toho nejlepšího, co je k danému tématu dosud k dispozici.

Největším problémem, spojeným s výběrem „sekundárních“ zdrojů, je občasně používání folkloristických internetových serverů. Součástí moderní litevské i lotyšské kulturní identity je totiž – kromě kombinace křesťanství a západního sekularismu – také znatelná novopohansko-romantická inklinace, která v obou zemích vždy částečně pronikala i na akademickou půdu. Pro internetové servery věnované folkloru je zde pak téměř bez výjimky charakteristická alespoň nějaká míra faktografické „kreativity“, kdy jsou seriózní informace prokládány autorskými „interpretacemi“, prezentovanými ovšem jako „fakta“. Do této skupiny patří zejména – v encyklopedii místy uváděné – ukázky lotyšské „lidové symboliky“, kdy je například prastará a v lidovém umění tradičně užívaný motiv svastiky vydáván za „Pērkonův kříž“ (s. 155) nebo vydutý půlkruh coby symbol „kopce a nebe“ za znak boha Dievse (s. 64). Ony „tradiční“ interpretace dotyčných symbolů, spojovaných se starými božstvy, totiž nejsou jednoduše – mimo díla baltských (novo)romantiků – nikde zaznamenány. Jakkoli rezidua starých kultů přežila na venkově v podobě písňových inkantací a zaklínadel až do počátku 20. století, o vztahu symbolů, užívaných v lidovém umění, a kultech starých pohanských bohů nevíme prakticky nic jistého.

Součástí metodologické kritiky musí být i hodnocení baltské religiozity v předmluvě coby „obraz[uj], v němž se prolínají prvky indoevropské i ugrofinské, principy patriarchální i matriarchální“ (s. 21). Pokud jde o první část tvrzení, pak lze jistě uvést, že s nějakou mírou fúze ugrofinských elementů lze v případě baltských tradic počítat. Okolnosti vzájemných kulturních styků Baltů s Finy

či Sámy (sahající až někam do druhé poloviny 3. tisíciletí př. n. l.) jsou nicméně zahaleny hustou (pre)historickou mlhou a za jejich doklad lze považovat pouze určité množství vzájemných lexikálních výpůjček a některé kulturní paralely – včetně paralel náboženských. Avšak vzhledem k chatrné znalosti předkřesťanských kultur jak severních Indoevropanů, tak i okolních Ugrofinů, obvykle nelze s jistotou říci, v které z nich má sledovaný kulturní „element“ původ (např. motiv „světového stromu“ či kosmogonická role vodních ptáků), a zda nemůže jít spíše o nějaké starší společné „eurasijské“ dědictví. Vcelku příznačně nebyla k tomuto tématu dosud publikována žádná speciální studie.⁷

Poněkud zastaralým dojmem působí zmínka o přítomnosti „matriarchálního principu“ v baltských tradicích. Jedná se o reprodukci – v seriozní vědě již prakticky opuštěného – paradigmatu s kořeny v 19. století, podle něhož byly takto orientovány zejména kultury předindoevropských společností Evropy doby kamenné. Tento názor přetrval i po celé 20. století, v explicitní či latentní formě zvláště u feministicky či jinak alternativně orientovaných badatelů (k nimž patří mimochodem prakticky všichni „klasikové“ z baltských zemí, jmenovaní o několik odstavců výše). Jakkoli je pozorovatelná v některých archaických (zejména neindoevropských) kulturách kontinentu výraznější role ženského prvku, neexistují žádné doklady (z Evropy ani mimo ni), že by v dotyčných společnostech hrály vůdčí politickou roli ženy. Stejně tak přítomnost „silných“ ženských bohyní v indoevropských kultech a mytologiích neznamená, že jde nutně o relikty nějakého předchozího „kulturního řádu“, orientovaného na ženský princip a odstraněného nějakou „patriarchální“ revolucí. Pro tuto historickou teorii jednoduše chybějí soustavnější důkazy, ať již z kultur starověkých, anebo současných.

Uvedené metodické výhrady se nicméně týkají pouze několika málo míst, která mají z hlediska celkového obsahu spíše okrajový charakter. Jinak je dojem z *Encyklopedie baltské mytologie* jednoznačně kladný. Václav Blažek s Martou Běťákovou vytvořili informativní a vědecky precizní dílo, o které se budou bezpochyby opírat následující generace badatelů na tomto poli. Prezentací ukázek primárních pramenů a uvážlivou reprodukcí „sekundárních“ analýz se autorům podařilo nejen vyváženě představit současnou úroveň našich poznatků, ale také poskytnout zajímavé vhledy do náboženského myšlení baltských „pohanů“. Jedná se o encyklopedické dílo, způsobem zpracování hodné nápodoby.

⁷ Autor recenze měl možnost se problematikou náboženských paralel mezi Balty a Baltofiny zabývat na nedávném (2014) studijním pobytu na univerzitě v Kaunasu pod kritickým vedením litevských a estonských etnologů.